

УДК 821.161.2 Грушевський 1/7.08

Л. О. Удовенко

Харків

**Художня деталь як засіб образності
в мові публіцистичних творів Михайла Грушевського
(березень–квітень 1917 року)**

Удовенко Л. О. Художня деталь як засіб образності в мові публіцистичних творів Михайла Грушевського (березень–квітень 1917 року). У статті на прикладі окремих праць Михайла Грушевського показана роль художньої деталі як засобу образності в мові публіцистичної спадщини автора. У ній відзначено, що художні деталі в текстах вступають у складні семантичні зв'язки, відтворюючи в уявленні читача знайомі зорові образи, які згодом набувають символіко-аллегоричного значення. Художню деталь розглянуто як засіб посилення ідейних аспектів і авторських уподобань.

Ключові слова: *епітет, художня деталь, домінантна деталь, колористична деталь, символіко-аллегоричне значення.*

Удовенко Л. А. Художественная деталь как способ образности в языке публицистических произведений Михаила Грушевского (март–апрель 1917 года). В статье на примере отдельных работ Михаила Грушевского показана роль художественной детали как способа образности в публицистическом наследии автора. Отмечается в частности то, что художественные детали в текстах вступают в сложные семантические связи, создавая в представлении читателей знакомые простые зрительные образы, которые постепенно приобретают символическо-аллегорическое значение. Художественная деталь рассматривается как способ усиления идейных аспектов произведения и авторских симпатий.

Ключевые слова: *эпитет, художественная деталь, доминантная деталь, колористическая деталь, символическо-аллегорическое значение.*

Udoenko L. A. An artistic detail as a way of figurativeness in the language of Michail Grushevsky's journalistic works (March–April 1917). In the article by way of example of Michail Grushevsky's works that were separately taken the role of artistic detail is shown as a way of figurativeness in the journalistic heritage of the author. It is particularly mentioned that artistic details in texts come into complex semantic contacts projecting in the reader's notion familiar simple visual images which step-by-step are acquiring a symbolic allegoric meaning. An artistic detail is considered as a way of intensifying idea aspects of the work and author's sympathy.

Key words: *epithet, artistic detail, prepotent detail, colorful detail, symbolical allegorical meaning.*

Початок ХХ століття і два десятиріччя по тому – це доба особливих і значних зрушень в українських землях. Протягом двох десятиліть політичні, економічні, культурні реалії зазнавали відчутних змін, що позначилося на стані і статусі української мови. Ми не беремося детально аналізувати ці зміни суспільного життя, зазначимо тільки те, що одним з найчутливіших показників усіх докорінних перетворень була сама публіцистика і її мова. Сьогодні тогочасна публіцистика є дорогоцінною пам'яткою діяльності людей у багатьох царинах суспільного життя.

Взаємини журналістики, преси і влади давно стали об'єктом уваги науковців, але ніхто з них не розглядав мовних питань [2; 4; 5], за винятком Юрія Шевельова. Саме він через взаємини преси і влади досліджує стан і статус української мови в першій половині ХХ століття і, аналізуючи стан української мови, створює власну періодизацію [6].

Публіцистична спадщина Михайла Грушевського загалом охоплює два етапи цієї періодизації, один з яких Юрій Шевельов на-

звав «Перед Першою світовою війною і революцією» (1900–1916), а другий – «Доба Визвольних Змагань» (1917–1920). Варто згадати, що активна науково-публіцистична діяльність Грушевського почалася 1892 року з «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка», а продовжилася 1898 року заснуванням часопису «Літературно-Науковий Вісник» замість давнішої «Зорі». Публіцистичні праці Грушевського, які можна знайти мало не в кожній книжці «Літературно-Наукового Вісника», викликають великий інтерес як запропонованими темами, так і цікавим трактуванням їх, своєрідною живою мовою, притаманною саме Михайлові Грушевському.

Сьогодні Михайла Грушевського-науковця часто плутають з Грушевським-публіцистом. Такої досить промовистої помилки припускалися і сучасники Грушевського. Це не дивно. Достатньо прослідкувати за прагненнями Грушевського відірватися від усталених зразків у питаннях жанру і композиції власних творів, зазначивши, що індивідуальний стиль науковця і публіциста залишається впи-

знаним незалежно від кількості текстів і часу їх створення.

Наше завдання полягає в тому, щоб висвітлити деякі особливості стилю Михайла Грушевського, привернути увагу до проблеми вираження індивідуальності в публіцистичному стилі.

Діяльність Грушевського, політика і публіциста, почала свій відлік не тільки з промов на мітингах, а найперше – з осмислення історичного шляху України, за влучним висловом Івана Франка, її «ідей та ідеалів», аналізуванню яких Грушевський присвятив цілу низку публіцистичних праць, написаних у березні – червні 1917 року. Особливо плідним періодом став березень – квітень 1917 року (під час лихоліття 1914–1917 років «Літературно-Науковий Вісник» не друкувався). У цей час Грушевський перебував у стані особливого емоційного піднесення, що не могло не позначитися на мові його творів.

Для розгляду художньої деталі як засобу образності ми обрали тексти двох публіцистичних праць Михайла Грушевського «На порозі нової України : «Гадки, мрії» і «Хто такі українці і чого вони хочуть» [1]. Остання цікава ще тим, що не зважаючи на свій значний обсяг, неодноразово виголошувалася Грушевським на велелюдних мітингах. Припускаємо, що з не дуже значними скороченнями.

Окремо слід виділити ті особливості індивідуальної манери письма Грушевського, які називають визначальними. До них належить ясність і чіткість викладу, які забезпечують доступність матеріалу не тільки фахівцеві, а будь-якому читачеві (слухачеві), різному за віком і родом занять. Ці особливості формуються кількома чинниками: по-перше, стрункою і логічною, відповідно до поставленої мети і завдань, будовою твору, що дозволяє вільно стежити за розвитком головної думки автора; по-друге, неускладненим синтаксисом, якому надає перевагу автор, хоча неодноразово, залежно від жанру творів, він удається до багатоконпонентних синтаксичних конструкцій; по-третє, Грушевський ніколи не зловживає іншомовними термінами. Варто зауважити, що ідіостиль Михайла Грушевського має багато інших своєрідних засобів, які дозволяють впізнавати твори автора незалежно від часу їх створення. Одним з таких засобів є художня деталь.

Художня деталь сама по собі відіграє важливу роль у створенні емоційної атмосфери творів будь-якого жанру публіцистики, його

тональності, в якій відбивається авторське ставлення до зображуваного матеріалу. Не проаналізувавши художніх деталей, важко пояснити індивідуальні особливості творчої манери як письменника, так і публіциста.

Художніми деталями найчастіше є елементи опису: пейзажу, екстер'єру, інтер'єру, портрета. На відміну від творів художньої літератури публіцистичні не містять розлогих елементів опису. Характерною рисою публіцистики Грушевського є не урізноманітнення опису будь-якою художньою деталлю, а використання її з певною стилістичною метою. У творах, які обстежено, художні деталі зберігають своєрідні риси, хоча передаються автором лексикою на позначення предметів довкілля і хатнього вжитку: дорога, небозвід, хата, стіна, крісло, оксамит; лексикою на позначення частин обличчя або голови: гриватий (оратор), гривасті (молодики), біла (борода), восковий (профіль). Художня деталь і сама часто несе значення певного кольору (небо, море, хвиля, тінь (тіні), сонце, п'ятьма, туман) або набуває такого значення в поєднанні з епітетами: сіре небо, темні хвилі, чорні тіні, сиве небо, сивий туман. Таку деталь надалі ми називатимемо колористичною деталлю. Колористичні деталі у Грушевського – це не поодинокі елементи опису, а система художньо організованих засобів передання певної емоційної тональності оповіді. При цьому художні (колористичні) деталі вступають у семантичні зв'язки як на малих відрізках тексту, так і на великих. Прикладом такої взаємодії художніх деталей у невеличкому за обсягом контексті є авторська згадка про минуле України і прогнозування її майбутнього: «...чорним тіням минулого, оповитим сьогодні ще сивим туманом невпевненості багатьох, не заступити світлої сонячної будучини української землі» [1:10]. Художні деталі тіні, туман посилюються епітетами кольору чорно-сірої гами: тіні минулого – чорні, туман сьогодні – сивий, а будучина – світла, сонячна.

Посилення ідейних акцентів за допомогою створення картини певної естетичної тональності нагадує у Грушевського прийоми живопису. Але для Грушевського тональність – засіб передання емоційної оцінки явищ політичної діяльності. Таким чином, одним реченням, за допомогою декількох колористичних деталей публіцист вдається створити виразну картину сучасних подій, які стали предметом його публіцистичного викладу, зазначити власну громадянську позицію.

Обстежений матеріал показав, що Грушевський удається і до такого прийому, який називають повтором. У Грушевського повтор пов'язаний з ідейно-естетичною метою. Художні деталі й епітети – чорні (грізні) тіні темної минувшини, сивий туман сьогодення і надії на світлу, сонячну будучину – з'являються на початку тексту статті, повторюються декілька разів і починають звучати самостійно, набираючи особливого образного втілення. Таку художню деталь, як правило, називають домінантною (наскрізною).

Рідше Грушевський удається до опису інтер'єру, який з самого початку статті набуває переносного значення. «Брунатні стіни сесійної зали, жовті плями світла і червоний оксамит крісел спричиняли напруження, відчуття чогось, що має ось-ось трапитися... темні хвилі людських голів... і чорна маса фраків, що гула і гула...» [1]. П'ятьма контрастними деталями Грушевський позначає «колористичну» атмосферу та вводить читачів у неї, готуючи сприйняття подальших подій. Опис інтер'єру створює настрій тривожного очікування майбутніх соціальних катаклізмів, а колористичні деталі підсилюють цей настрій.

На нашу думку, порівнюючи першу і остаточну редакцію статті Грушевського, можна встановити, яким був напрям думок автора під час її написання. Грушевський відчував, що художні деталі як одиничні в пейзажах чи інтер'єрах, так і наскрізні набувають усе відчутніше символіко-алегоричного значення. Тому там, де це було можливо, в остаточній редакції Михайло Грушевський вибірково позбувався художніх описів, зокрема тих, які набували такого символічного значення. У такий спосіб автор намагався не тільки зберегти, а і підсилити наскрізні художні деталі, що фігурують унаслідок стилістично спрямованого повтору протягом усього публіцистичного твору.

Серед художніх деталей, на які можна натрапити в публіцистиці Грушевського, зазначимо такі: небо, небозвід, море, хвиля, стіна, тінь, сонце, дім, хата, туман, шлях, дорога, земля, світло. Досить часто повторюючись у текстах, вони сприймаються суто як символіко-алегоричні образи. Образи хвилі та небозводу є найулюбленішими образами Грушевського-публіциста. У його творах художня деталь ніколи не була формальним елементом композиції. Вона органічно входила в цілісну тканину твору, у систему емоційно-виражальних засобів і логічного доведення авторської думки.

Експресивна наснага викладу, концентрація авторської думки досягається за рахунок художніх деталей, які трансформуються в читачів у чіткі зорові образи, а зорові образи – у символіко-алегоричні: біжуча хвиля – зміни в суспільному, громадському житті; велика хвиля – докорінні зміни суспільного устрою; нинішня хвиля – нагальні вимоги суспільного життя; нові хвилі – нові зміни; грізні хвилі – національно-визвольні рухи; український небозвід – політичне життя України [1].

Публіцистичний образ не тотожний художньому образу (якщо не брати до уваги сюжетний нарис або деякі види фейлетонів), хоча, як правило, між ними багато спільного; так, обидва вони покликані виявляти суть зображуваного. Отже, образ є засобом пізнання дійсності.

Суттєва різниця між образами публіцистики і художньої літератури полягає в тому, що образ у публіцистиці більше підпорядкований логічному відображенню дійсності, але разом з цим він ще й впливає на почуття читачів, відтворюючи всі емоції, що їх зазнавав автор під час роботи над твором.

Якщо художні деталі набирають додаткового значеннєвого звучання, то вони переростають у символи: «...а хоч і розкидала їх по величезнім просторі – по всьому фронту, від Балтійського моря до Чорного, по запасних частинах до самого Уралу і за Уралом, – то все-таки в різних частинах знаходилися великі купи свідомих українських людей, які почали гуртуватися в організації, вивчати менше свідомим землякам завдання, які висувала нинішня хвиля, і способи їх здійснення» [1:10].

Абзац у цілому перевищує той смисл, який закладено у сумі його лексичних одиниць, узятих окремо. Для підтвердження цієї думки наведемо ще один приклад. «Не сіє ворожнечі, а кличе до порозуміння і згоди, до спільної праці всі народи України, – щоб повалити ту велику і високу стіну, яка стоїть на дорозі вільного походу української землі: всі ті пережитки і останки того старого проклятого режиму, які ще стоять і досі, – темнота, несвідомість політична і національна, русифікація, нехтування української народності, її мови, культури, недовір'я і відчуження між народностями, стара пам'ять колишніх спорів і чвар, котру роздувають злі і необачні люди, замість кликати до згоди і співробітництва, в світлу і велику будучину української землі, а не в темну і гірку її минувшину» [1:24].

Отже, художні деталі в публіцистичних творах Михайла Грушевського вступають у складні семантичні зв'язки, відтворюючи в уяві читача знайомі зорові образи, які згодом набувають символіко-алегоричного значення. Нерідко вдається автор до створення картин відповідної естетичної тональності з метою посилення ідейних акцентів, використовуючи для цього художні деталі в поєднанні з епітетами в постпозиції: минувшина – темна, гірка; туман непорозуміння – сірий, сивий; будучина – світла, сонячна.

Ці прийоми є виявом авторської позиції в почуттєвій оцінці зображуваних подій і явищ.

Деяка декларативність висновкових положень цієї статті зумовлена тим, що прослідкувати за відмінностями у використанні автором художньої деталі як засобу образності можна тільки тоді, коли аналізувати тексти, порівнюючи публіцистичні, наукові, художні твори Грушевського з погляду їх стилістичних властивостей.

На нашу думку, запропонований матеріал можна розглядати як початковий етап дослідження цієї теми, бо зробити широкі узагальнення і ґрунтовні висновки можливо тільки у праці синтезуючого характеру, що має стати продовженням розпочатого дослідження.

Література

1. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. На порозі нової України: Гадки, мрії / Михайло Грушевський. — К. : Наукова думка, 1991. — 382 с.
2. Дейли Дж. Пресса и государство в России (1906—1917 гг.) / Джордж Дейли // Вопросы истории. — 2001. — № 10. — С. 25—45.
3. Єфремов С. Він творив «велику справу європеїзації українства» / Сергій Єфремов Про Михайла Грушевського в «Історії українського письменства» // Слово і час. — 1996. — № 10. — С. 46—49.
4. Ігнатієнко В. Українська преса (1816—1923pp.) / Ігнатієнко В. Історико-бібліографічний етюд. — Х. : ДВУ, 1926. — 174 с.
5. Обнинский В. Печать и администрация / В. Обнинский // Свобода печати при обновленном строе. — СПб., 1912. — С. 153—224.
6. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941) : Стан і статус / Юрій Шевельов. — Чернівці : Рута, 1998 — 207 с.